

DOKTORI (PHD) DISSZERTÁCIÓ
TÉZISEI

TAR ATTILA SZILÁRD:

MAGYAR-NÉMET FELSŐOKTATÁSI
KAPCSOLATOK ÉS KÖLCSÖNHATÁSOK A 18-19.
SZÁZADBAN

2007.

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR, BUDAPEST

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA, VEZETŐ: PROF. DR.
GERGELY JENŐ EGYETEMI TANÁR, AZ MTA DOKTORA
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI PROGRAM, VEZETŐ: DR. KÓSA LÁSZLÓ
EGYETEMI TANÁR, AZ AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA (CMHAS)

A DOLGOZAT ADATAI:

SZERZŐ: TAR ATTILA SZILÁRD

CÍM: MAGYAR-NÉMET FELSZŐOKTATÁSI
KAPCSOLATOK ÉS KÖLCSÖNHATÁSOK A 18-19.
SZÁZADBAN

TÉMAVEZETŐ: DR. SZÖGI LÁSZLÓ, FŐIGAZGATÓ,
KANDIDÁTUS

A BÍRÁLÓ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ELNÖK: **PROF. DR. KÓSA LÁSZLÓ, EGYETEMI TANÁR, AZ AKADÉMIA
LEVELEZŐ TAGJA (CMHAS)**

TITKÁR: **DR. KERTÉSZ BOTOND, PHD**

OPPONENS: **DR. RÉVÉSZ T. MIHÁLY, EGYETEMI DOCENS,
KANDIDÁTUS (C.SC.)**

OPPONENS: **DR. KALMÁR JÁNOS, EGYETEMI DOCENS, KANDIDÁTUS**

TAG: **DR. TÖKÉCZKI LÁSZLÓ, EGYETEMI DOCENS, KANDIDÁTUS**

PÓTTAG: **DR. BAK BORBÁLA, EGYETEMI DOCENS, KANDIDÁTUS**

PÓTTAG: **DR. HEISZLER VILMOS, EGYETEMI DOCENS,
KANDIDÁTUS**

2007.

TAR ATTILA SZILÁRD: MAGYAR-NÉMET FELSOÓKTATÁSI KAPCSOLATOK ÉS
KÖLCSÖNHATÁSOK A 18-19. SZÁZADBAN C. DOKTORI (PhD)
DISSZERTÁCIÓJÁNAK TÉZISEI

TARTALOM:

I. A dolgozat rövid bemutatása

II. Tézisek

1. tézis: A 16-18. század során kiteljesedő, kiterjedt német felsőoktatási rendszer potenciális vonzerővel bírt a külföldi, benne a magyar diákok számára

2. tézis: Az újkorban Németország a magyarországi diákok külföldi egyetemjárásának egyik legfőbb úti célja - összhangban a peregrinusok fogékonyságával az új szellemi áramlatok és modern tudományos eredmények iránt.

3. tézis: Németországi peregrinusaink jelentős hányada vált később a magyar szellemi elit részévé.

4. tézis: A dualizmus kori társadalmi-politikai elit tanulmányaiban fontos szerepe volt a németországi tanulmányoknak, általában rész- vagy posztgraduális képzés formájában.

5. tézis: A német és magyar tudományos eredmények kölcsönös recepciója 1848 előtt még csak esetleges, de a 19. század 2. felében evidenciává válik.

6. tézis: Az önálló magyar felsőoktatás-politika célul tűzi ki, majd hatékonyan megvalósítja a humboldti egyetemi modell adaptációját.

7. tézis: A magyar-német felsőoktatási kapcsolatoknak léteztek kölcsönös formái.

III. Önálló kutatási eredmények

I., A DOLGOZAT RÖVID BEMUTATÁSA

Egyetemen tanulni egy fantasztikus élmény és lehetőség. Az európai embereknek majdnem ezer éve része lehet ebben, és sok-sok ezren éltek is a lehetőséggel. Egyetemet látogatni pedig többet jelent felső szintű tanulásnál, ez egyetem egyben társadalmi katalizátor, a társadalmi mobilitás egyik előmozdítója lehet azáltal, hogy végzett növendékei jobb pozícióba kerülhetnek, mint szüleik. Ez az alapgondolat foglalkoztatott, amikor egyetemtörténettel kezdtem el foglalkozni. Utána akartam járni azoknak a magyar diákoknak, akik külföldi egyetemeken, főiskolákon tanultak, és meg kívántam vizsgálni, milyen hatással voltak életükre a külföldi tanulmányok. Germanistaként adódott az ötlet, hogy mindezt a németországi magyar egyetemjárók vonatkozásában tegyem meg.

Nagy léptékű célom megvalósításához szükségem volt a pontos adatokra. Így kerítettem sort a régi diáknévsorok és adattárak felkutatására, majd az 1694-től 1789-ig tartó időszak adatbázisának könyv formában történő megjelentetésére,¹ amire Szögi László főigazgató úr kért fel, akinek révén bekerülhettem az újkori magyar egyetemjárást kutató történészek lelkes csapatába. Neki ezúton is köszönöm támogatását, szakmai útmutatását, segítségét. Disszertációs témám időszaka az 1789-től 1919-ig terjedő időszakot is magába foglalja, amihez pedig már a kezdetektől használhattam Szögi tanár úr 2001-ben kiadott adatbázisát,² illetve összehasonlító vizsgálatokhoz a „Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban” c. sorozat többi kötetét.

A neheze ezután következett: feltérképezni az okokat és a következményeket. Miért mentek külföldre a magyar diákok tanulni, miért éppen azokat az intézményeket látogatták, ahonnan feljegyzéseink vannak róluk, mi lett belőlük tanulmányaik után, mit hoztak haza magukkal, ill. mekkora szerepük volt a magyar tudományos élet európai kapcsolatainak kiépítésében.

Munkám során bemutattam a német egyetemi rendszer kialakulását, és nyomon követtem változásait a 20. század elejéig. Igyekeztem bemutatni az egyes intézmények erősségeit, vonzerejét, presztízsét. A rendelkezésemre álló adatok alapján kimutattam a magyar diákok főbb úti céljait és megpróbáltam választ találni az iskolaválasztás okaira. A hazatérő egyetemisták karrierjének vizsgálatát két irányból próbáltam meg: 1. személyre szabottan életrajzi lexikonok segítségével, 2. a politikai és szellemi elit megnyilvánulási

¹ Tar Attila: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694-1789. Budapest 2004, (=Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 11.)

² Szögi László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789-1919. Budapest 2001. (=Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 5.)

formáit, pl. kormány, országgyűlés, protestáns püspöki kar, egyházi elöljáróságok, vizsgálva. A 2. irány esetében az országgyűlési adattárak, ill. az országos név- és címtárak voltak segítségemre. A dolgozat 3. harmadában politikai síkra, az intézmények szintjére terelődik a szó. Kísérletet tettem annak bemutatására, hogyan, miképp hasznosította a hazai felsőoktatás-politika az egyetemjárások tapasztalatait. Az idevonatkozó fejezetek megfogalmazásában értékes segítséget kaptam egyes hazai egyetemek levéltári anyagából, különösen az ösztöndíjak odaítélésének folyamata révén.

Végül, de nem utolsó sorban a magyar-német felsőoktatási kapcsolatok kölcsönösségére utaló jeleket kívántam összegyűjteni, mint például a magyarországi német díszdoktorok és a németországi magyar díszdoktorok névsorát, valamint utalni fogok németországi egyetemisták magyarországi jelenlétére.

Tudom, hogy a két ország felsőoktatási kapcsolatai nagyon sokrétűek, a tudományos kapcsolatok pedig még ennél is szélesebb spektrumot fognak át. Ennek következtében munkámat nem tartom lezártnak, hanem sokkal inkább egy úttörő kísérletnek a magyar-német tudományos transzfer újkori megvalósulási szintjeinek bemutatására. A témában megfogalmazott alapvető állításaim a következő részben kerülnek tárgyalásra.

II. TÉZISEK

1. TÉZIS: A 16-18. SZÁZAD SORÁN KITELJESEDŐ, KITERJEDT NÉMET FELSŐOKTATÁSI RENDSZER POTENCIÁLIS VONZERŐVEL BÍRT A KÜLFÖLDI, BENNE A MAGYAR DIÁKOK SZÁMÁRA

Magyarországon hosszú ideig nem sikerült tartósan működő egyetemet létrehozni, bár Pécsen (1367), Óbudán (1395) és Pozsonyban (1470) is történt rá kísérlet. A Pázmány Péter által 1635-ben, Nagyszombatban megalapított érseki egyetem egyrészt katolikus intézmény volt, s mint ilyen a katolikus hívőket várta hallgatói sorába; másrészt sokáig csak filozófiai és teológiai fakultással rendelkezett, ami eleve ösztönözte a jogi és orvosi érdeklődésű diákok külföldi tanulmányait. Ebben a szituációban felértékelődtek a Magyarországhoz közel eső egyetemek, illetve a protestáns egyetemek, melyek akár jogi és orvosi karral is rendelkeztek. Az előbbi kritériumnak minden bizonnyal megfeleltek Bécs, Krakkó, Prága, Graz, illetve Észak-Itália egyetemei, míg protestáns főiskola/egyetem Hollandia, Svájc és a Német-Római Császárság protestáns fejedelemségeinek területén volt található. Célkitűzéseink szerint a német területek egyetemeit vizsgáltuk meg részletesen.

1520 után a pápa hamarosan elveszítette jogát egyetemek engedélyezésére a protestáns országokban. Németországban helyi fejedelmek illetve városi hatóságok is alapítottak egyetemet, megadták a doktori fokozat odaítélésének jogát vagy leglább is a magasabb szintű oktatás jogát. Szinte mindegyik német fejedelemség, királyság vagy nagyobb tartomány büszkélkedhetett a 17. század hatvanas éveinek végére egy-egy egyetemmel, amelyek persze nem voltak egyformán nagyok vagy hosszú életűek. Az ún. „Landesuniversität”-ek arra voltak hivatva, hogy a tartomány ifjainak adjanak első sorban magasabb képzést, biztosítva az ifjúság soraiból a lelkész- és hivatalnokutánpótlást. A saját „regionális egyetem” a tartományurak tekintélyének növeléséhez is hozzájárult. Ebben nem jelentett különbséget, hogy világi vagy egyházi tartományról volt szó.³

Az első protestáns egyetemek alakulásával egyidőben szemtanúi lehetünk új katolikus egyetemek alakulásának is, mely a jezsuita rend törekvéseinek volt köszönhető. A Jézus Társaságának iskolái a Ratio studiorum tanrendje alapján szerveződtek, képzett tanári karal rendelkeztek és anyagi alapjuk is biztosítva volt.

A 18. század elején 28 kisebb-nagyobb egyetem működött a német tartományokban, ha nem számoljuk ide a Habsburg-területeket.⁴ Ezek közül legutoljára az első felvilágosult egyetemnek számító Hallei Egyetemet alapították, 1694-ben, amely azonban a 18. század elején már a legtöbb hallgatót tudhatta magáénak a birodalomban. A század folyamán több új egyetem is létesült, noha nem annyi, mint korábban. Időrendben haladva az első a sorban a Habsburg-uralkodó által alapított breslauer universitas volt 1702-ben. Mérföldkönek számít az 1737-ben alapított Göttingeni Egyetem, amely az első nem alapítványi, hanem állami pénzből finanszírozott német főiskola volt, deklarált tanítási szabadsággal és cenzúramentességgel.⁵ Ezt követően a helyi tartományi fejedelem hívta életre Fulda (1734), Erlangen (1743), Bützow (1760), Münster (1780), Stuttgart (1781) és Bonn (1784) egyetemét.⁶ Az eredmény egy egyetemekkel jól ellátott ország lett, egyetemhálózatában kisebb-nagyobb egyenetlenségekkel.

³ Notker Hammerstein: Relations with authority. = Walter Rüegg (Gen. ed.): A History of the University in Europe. Volume II. Universities in the Early Modern Europe (1500-1800). Cambridge 1996, 113-153, itt: 140.

⁴ A felsorolást lásd: Franz Eulenburg: Die Frequenz der deutschen Universtäten von ihrer Gründung bis zur Gegenwart. Berlin 1994 (Photomechanischer Nachdruck der Ausgabe von 1904), 162.

⁵ Rainer A. Müller: Geschichte der Universität. Von der mittelalterlichen Universitas zur deutschen Hochschule. München 1990, 63. „Halle an der Saale és Göttingen voltak a felvilágosodás két modellegyeteme a Német-Római Birodalomban. A kálvinisták elleni dogmatikus ellentéteket egy mérsékelt lutheranizmus alapjára helyezkedve szelídítették, a jogtudományt historizálással és a természetjoggal új vezető tudományá emelték, a teológia helyett és végül megtörtént a lassú átmenet a németre, mint oktatási nyelvre.” = Anton Schindling: Bildungsinstitutionen im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation als Ziele der studentischen Migration. Wanderungen im Zeichen von Konfessionen und geistigen Strömungen. = Peregrinatio Hungarica, 39-54.

⁶ Müller, i.m. 64.

A fent felvázolt német egyetemi rendszer rendelkezett olyan kapacitásokkal, ami lehetővé tette külföldi diákok felsőfokú oktatását is. Ezen túlmenően részvételi lehetőséget nyújtott a katolikus, evangélikus, református és unitárius diákok számára, mindamellet európai jelentőségű szellemi központjai további vonzerőt jelentettek a külföldi diákoknak. Kiemelhetjük Wittenberg, Lipcse és Heidelberg teológiai tekintélyét, valamint Halle és Göttingen felvilágosult szellemiségét. Mindegyik tényező magában hordozta annak lehetőségét, hogy ezek az egyetemek a külföldi diákok egyetemjárásának is kiemelt úti céljává váljanak.

Nagy jelentőségű volt a német felsőoktatási rendszer gyökeres átalakulása a 18-19. század fordulóján, benne az általában Humboldt nevéhez kötött modern német (porosz) egyetemi modell kialakulásával, a Berliini Egyetem példáján. A kutatók többsége az új típusú egyetemnek négy fő jellemzőjét különíti el: 1. állami fenntartás laza ellenőrzéssel párosulva; 2. a tudományok egysége; 3. tanítási és tanulási szabadság; 4. az oktatás és kutatás szoros kapcsolata.⁷ Bár a humboldti program megvalósítása hosszú távú program maradt, Berlin hamarosan a német egyetemi rendszer leglátogatottabb és legnagyobb presztízsű egyetemévé vált.

2. TÉZIS: AZ ÚJKORBAN NÉMETORSZÁG A MAGYARORSZÁGI DIÁKOK KÜLFÖLDI EGYETEMJÁRÁSÁNAK EGYIK LEGFŐBB ÚTI CÉLJA - ÖSSZHANGBAN A PEREGRINUSOK FOGÉKONYSÁGÁVAL AZ ÚJ SZELLEMI ÁRAMLATOK ÉS MODERN TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK IRÁNT.

A magyarországi diákok már az első egyetemeken megjelentek és a középkorban végig kimutatható jelenlétük Párizs, Padova vagy Bologna tanintézetében.⁸ Külföldi protestáns diákok és köztük sok magyar is Németországba indult, az első protestáns egyetemekre. Luther fellépése óta nagy figyelem övezte a wittenbergi egyetemet, ahol 1518-ben kezdett tanítani Luther legfőbb követője, Melanchthon. Az első feltételezett magyar hallgató, „*Gregorius ab Oppido Sancti Antonii*”, azaz Szent-Antali Gergely 1521-ben érkezett Wittenbergbe, ám neve nem szerepel a wittenbergi diákok 1841-ben kiadott albumában.⁹ Egy évvel később azonban egészen bizonyos hogy két, két évvel később pedig már négy magyar iratkozott be az itteni

⁷ Pl. Rüdiger vom Bruch: *Langsamer Abschied von Humboldt? Etappen deutscher Universitäts-geschichte 1810-1945.* = Mitchell G. Ash: *Mythos Humboldt. Vergangenheit und Zukunft der deutschen Universitäten.* Böhlau Wien 1999, 29-57. Itt: 35-36; Tóth, i.m. 75-85.

⁸ Mezey László: *Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlat.* Budapest 1979, 145. A bolognai magyar diákok tevékenységéhez lásd: Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Budapest 1971.

⁹ Karl Eduard Förstemann, Otto Hartwig (Hrsg.): *Album Academiae Vitebergensis I-III.* Lipsiae-Hallis 1841-1905.

egyetemre.¹⁰ És ez még csak a kezdet. Vizsgált korszakunk előtt közvetlenül, 1526 és 1693 között, összesen 4262 magyarországi diák iratkozott be valamelyik németországi egyetemre.¹¹

A 18-19. században a németországi egyetemek továbbra is népszerűek voltak a magyar diákok körében. 1694 és 1789 között 3944 beiratkozásról tudunk,¹² 1789 és 1919 között pedig 14 548 magyarországi születésű diák németországi tanulmányairól beszélhetünk.¹³

A magyarországi peregrinusok körében kedvelt egyetemek köre a vizsgált 225 évben több változáson ment át, de a diákok választási attitűdje konstans maradt: törekvés a minőségi tudás megszerzésére, a korábban kiépített jó kapcsolatok tisztelete és ápolása, illetve Magyarországon nem elérhető képzettség megszerzése. 1694 és 1789 között Jéna, Wittenberg és Halle egyetemei voltak a legnépszerűbbek a magyarok körében.¹⁴ Az előbbi kettő a tradícióknak köszönhette előkelő helyét, utóbbi az új szellemű oktatásnak.

Az 1770-es, 1780-as években Göttingen a népszerű úti cél: a magyar jogászok kiemelt céljává vált a felvilágosodás, különösen a természetjog modern eszméinek megismerése érdekében.¹⁵ A magyar közigazgatás felső szintű hivatalnokai, az egyetlen egyetem, a főiskolák és akadémiák tanárai tanultak itt legalább egy szemesztert. A 19. században, párhuzamosan Göttingen vonzerejének csökkenésével, megindult a magyar diákok özöne a Berlieni Egyetemre.¹⁶ A porosz főváros újonnan alapított univerzitásának népszerűsége több tényezővel magyarázható, ezekre részben korábban már utaltunk, a diáklétszámok elemzése során. Természetesen itt is sor került egy-egy professzor körül egy-egy „iskola” vagy szellemi holdudvar létrejöttére,

A heidelbergi egyetemre 1789 és 1919 között 501 magyarországi diák iratkozott be.¹⁷ Közülük csak 44 fő tanult ott 1860 előtt, a többiek, 457 fő az ezt követő 60 év folyamán iratkozott be. Különösen kiugró volt az egyetem népszerűsége az 1860-as, '70-es és '80-as években. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, az érdeklődés Robert

¹⁰ Szabó Géza: *Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555-1613*. Halle (Saale) 1941, 15.

¹¹ Szögi László szíves közlése a megjelenés előtt álló: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1526-1693* kötet adatgyűjtéséből.

¹² Tar Attila: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694-1789*. Budapest 2004, (=Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 11.) 18.

¹³ Szögi László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789-1919*. Budapest 2001, (=Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 5.) 26.

¹⁴ Jéna 984 beiratkozót, Wittenberg 821-et, Halle 625-öt tud felmutatni a vizsgált időszakban. Vö: Tar 2004, 22.

¹⁵ Katalin Gönczi: *Juristischer Wissenstransfer von der Göttinger Universität in das Königreich Ungarn im späten 18. Jahrhundert*. = *Peregrinatio Hungarica*, 175.

¹⁶ A Berlieni Egyetem történetéhez: Max Lenz: *Geschichte der Universität Berlin*. Band I-III. Halle a.d. Saale 1910-1918.

¹⁷ Szögi 2001, 302-323. alapján.

Wilhelm Bunsen személyének szolt, aki 1852-től nyugállományba vonulásáig (1889) Heidelbergben dolgozott.¹⁸

Érdekes jelenség, hoigy míg Heidelberg kb. 3 évtizedes kiugró népszerűsége aktuális tudományos szerepének és szereplőinek szolt, addig a korábbi időkre általában a tradícionális jellemző: adott egyetem egy-egy kiemelkedő időszakának peregrinusai hagyományt teremtenek, és fiaik, illetve unokáik vagy tanítványaik szintén ugyanoda mennek külföldi tanulmányaik során, esetenként akkor is, mikor az adott intézmény éppen „leszálló ágba” található. Ez történt például Jénával a 18. század 2. felében vagy Göttingenel a 19. század elején.

3. TÉZIS: NÉMETORSZÁGI PEREGRINUSAINK JELENTŐS HÁNYADA VÁLT KÉSŐBB A MAGYAR SZELLEMI ELIT RÉSZÉVÉ.

Szinnyei József életrajzi lexikonjában¹⁹ 635 fő, volt 18. századi németországi peregrinus adatait találtuk meg. Ez 16,1 %-ot jelent az összesből (3944 fő). Kerekítve tehát minden 6. peregrinusról tudjuk, hogy mi lett belőle, köszönhetően annak, hogy élete során valamit publikált, azaz íróként megnyilvánult. Feltételezhetjük, egészen pontosan a publikációk megléte miatt, hogy esetükben az egyetemjárók „élvonalához”, a tudományos igényű, tanultabb réteghez van szerencsénk. Az adatsorok kielemezése után fontos adatokat kaptunk a németországi peregrinusok későbbi karrierjéről, ami megerősített bennünket előbbi feltételezésünkben.

Az életrajzi lexikonban szereplő egykori peregrinusok több, mint 45 %-a az evangélikus egyház alkalmazásában állt, lelkészként vagy tanárként. Továbbmenve láthatjuk, hogy a reformátusok aránya majdnem eléri a 15 %-ot, ideértve a református iskolák tanítóit, igazgatóit és a lelkészeket. Az unitáriusok alig képviseltették magukat, ez a németországi diákságra is általában igaz. Kiugróan magas azonban az orvosok aránya. Ide kapcsolódik, hogy Mária Terézia 1752-ben elrendelte a vármegyei tiszti orvosi szolgálat létrehozását. Ezáltal bővültek a végzett orvosok karrier-lehetőségei, és lehetővé vált az állami bürokrácia részeként dolgozniuk. A vármegyei tiszti orvosok között 1781-ben 10 egykori németországi peregrinust találunk. A diákok következő fő csoportját azok alkották, akik az egyetem után városi, megyei vagy országos hivatalt töltöttek be. Ebben a csoportban erdélyi kormányzót,

¹⁸ Bunsen, Kirchhoff és Helmholtz heidelbergi tevékenységére: Wilhelm Doerr (Hrsg.): Semper Apertus. Sechshundert Jahre Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg 1386-1986. Festschrift in sechs Bänden. Band II. Das Neunzehnte Jahrhundert 1803-1918. Berlin, Heidelberg, New York, Tokyo 1985, Band II. 337.

¹⁹ Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Elektronikus dokumentum, Budapest 2000. (Eredeti kiadás: Budapest 1891-1914, 1-14. kötet.)

udvari tanácsost, hétszemélyes táblabírá, kincstári igazgatót és főispánt is találunk. Rajtuk kívül több egyetemi tanár és gimnáziumi igazgató került fel név szerint is listánkra, amit 34 olyan egykori peregrinus tesz teljessé, aki külföldi tudós társaság tagja lett, ill. 19 olyan diáké, aki külföldön is publikált, vagy élő kapcsolatban állt külföldi intézménnyel, külföldi ismerőssel.

Az 1789 és 1919 közötti időszak 14 548 peregrinusából Szinnyei 1261 főt tartott nyilván a magyar írók között.²⁰ Ez 8,67 %-os aránynak felel meg. A karrierpályák 1789 és 1919 közötti fő vonulatai: egyházi szolgálat, orvosi pálya, hivatalnoki-politikusi pálya, részvétel az állami oktatásban, valamint egyéb értelmiségi pályák. Egyházi szolgálatba (lelki szolgálat, ill. oktatás) a peregrinusok 57,49 %-a lépett, ami alig valamivel marad el a korábbi időszak 61,57 %-tól. Felekezetek szerinti megoszlása azonban kissé módosult: jelentősen csökkent az evangélikus egyház alkalmazásában állók aránya (46 helyett 35,77 %), míg a reformátusok aránya kissé nőtt (14,96 %-ról 17,15 %-ra). Ugyancsak nőtt az unitárius szolgálatba szegődők aránya (0,63 %-ról 1,43 %-ra), valamint új elem a zsidó vallásúak (2,22 %), a görögkeletiek (0,71 %) és a római katolikusok (0,32 %) megjelenése. Meglepő, milyen kevés 19. századi németországi peregrinus vállalt orvosi munkát Magyarországon, 3,81 %, gyógyszerészekkel együtt 4,04 %, ami jóval alatta marad a száz évvel korábbi aránynak.

4. TÉZIS: A DUALIZMUSKORI TÁRSADALMI-POLITIKAI ELIT TANULMÁNYAIBAN FONTOS SZEREPE VOLT A NÉMETORSZÁGI TANULMÁNYOKNAK, ÁLTALÁBAN RÉSZ- VAGY POSZTGRADUÁLIS KÉPZÉS FORMÁJÁBAN.

Peregrinusok karrierjét a „végeredménytől” visszafelé következtetve is lehet vizsgálni. Így kerítettünk sort olyan biográfikus vizsgálatra, amibe bevontuk a dualizmuskori kormányok tagjait, egyes ciklusok parlamenti képviselőit, illetve a protestáns egyházak püspökeit.

A dualista időszak 19 magyar kormányának tagjai közül 3 miniszterelnök és további 15 miniszter tartozott a németországi peregrinusok körébe.²¹ Ha a kormányok számát a Németországban tanult politikusok számával elosztjuk, majdnem 1 egészes átlagot (0,95) kapunk. Ennél nagyobb az arány, ha azt nézzük, hogy egy-egy miniszter több kabinetnek is tagja volt. Ez alapján 34 miniszterről beszélhetünk 19 kormányban, ami 1,8 fős átlag. Tehát

²⁰ Szinnyei, i.m. alapján.

²¹ Életrajzi adatok szerint (Bölony József – Hubai László: Magyarország kormányai 1848-2004. Budapest 2004, 67.) Lukács László miniszterelnök is tanult német egyetemen, de ennek nyomát Szögi László adatbázisa nem tartalmazza – valószínűleg nem történt konkrét beiratkozás.

kormányonként a legtöbb esetben legalább két német földön tanult miniszterrel számolhatunk. (Ez persze a valóságban 0 és 4 fő közötti ingadozást jelent.). A kormánytagok által frekventált egyetemek között első helyen találjuk Berlint (9 beiratkozás), amit a többi messze lemaradva követ: Lipcse 3, Halle, Mezőgazdasági Főiskola Hohenheim, Heidelberg: 2-2, Gießen, Königsberg és Strassburg: 1-1 beiratkozás.

A dualizmus kori magyar parlamentek általában számos magasan művelt képviselőt tudtak felmutatni. Közülük szintén jelentős számban és arányban voltak azok, akik valamelyik németországi egyetemen tanultak. Legnagyobb arányban mindig a főrendiház tagjai jutottak el német egyetemekre, a képviselőház tagjai ettől kicsit elmaradtak, de ahogy előrehaladunk a Monarchia történetében a vizsgált csoport aránya mindig nőtt. Kirajzolódott, hogy a legkedveltebb egyetem a berlini volt, illetve a politikai élet leendő szereplői nem feltétlenül követték a többség peregrinációs trendjét. Úticéljaik között Berlinen kívül még néhány patinás egyetem; Lipcse, Heidelberg, Halle, Tübingen és pár gazdasági akadémia szerepelt.

Ugyanezt a vizsgálatot megtettük az evangélikus és református püspökök körében is. 72 evangélikus püspök volt hivatalban 1694 és 1919 között, következtetéseink az életrajzi adataikon alapulnak.²² A 72 neves egyházi személyből 54 fő tanult egy-két szemesztert valamely német egyetemen. Ez igen magas, 75%-os aránynak felel meg.

A protestáns lexikon Erdéllyel együtt összesen 87 református püspökről tesz említést 1694 és 1919 között. Közülük 33 fő tanult valamelyik német egyetemen is, ez több, mint az egyharmad: 37,9 %, de majdnem pontosan fele az evangélikus püspökök közötti aránynak. Fontos különbség, hogy evangélikus részről Németország volt a legnagyobb peregrinációs célország, ezért nagyobb az itt tanult diákok reprezentációja a püspökök között, míg a reformátusok szép számmal látogatták Svájc, Németalföld és Anglia egyetemeit is.

5. TÉZIS: A NÉMET ÉS MAGYAR TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK KÖLCSÖNÖS RECEPCIÓJA 1848 ELŐTT MÉG CSAK ESETLEGES, DE A 19. SZÁZADBAN EVIDENCIÁVÁ VÁLIK.

Fontos fejezete vizsgálódásainknak, hogy volt-e tudományos transzfer Magyarország és a birodalmi német területek között a 18. és 19. században. A két ország tudományos közvéleményének egymás iránt mutatott érdeklődését és a tudományos eredmények recepcióját tudományos folyóiratok szakaszos vizsgálatával próbáltuk meg felderíteni. Vizsgálatunkba az

²² Adatbázisul használtuk: Zoványi Jenő: Magyarország protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerkesztette: Dr. Ladányi Sándor. Budapest 1977.

Ungarisches Magazin, a Merkur von Ungarn, a Zeitschrift von und für Ungern, illetve a Göttingische Gelehrte Anzeigen c. újságokat vontuk be, 2 különböző időszakot kiválasztva. Tapasztalataink szerint a 18. század végén léteztek már hivatkozások egymás tudományos folyóirataiban a másik tudományos eredményeire, eseményeire, ill. munkáira. Ezek nem érhetők nagy számban tetten, nagyban függnek a szerkesztőktől, és a Szent Szövetség időszakában számuk majd minimálisra csökken.

A dulizmus időszakában azonban, amikor Európa-szerte felpezsdül a tudományos élet, egyre intenzívebbé válik az eszme- és tapasztalatcsere a két nemzet tudós közvéleménye között. A sorra alakuló természettudományos egyesületek játszottak kulcsszerepet a magyar-német tudományos transzferben. A legújabb tudományos ismereteket a magyar tudományos közvéleményhez leginkább a Magyar Királyi Természettudományi Egyesület próbálta meg eljuttatni. A nevezett egyesület 1866-tól Than Károly alelnöksége alatt természettudományos esteket szervezett, majd pedig neves tudósok közreműködésével hozzálátott a legfontosabb természettudományos művek lefordításához és kiadásához.²³ Az első magyar természettudományos folyóirat, a Természettudományi Közlöny, 1869-ben indult, szintén a Természettudományi Egyesület közreműködésével.²⁴ Tartalma megfelelt célkitűzéseinek, hiszen élénk érdeklődéssel kísérte a német tudományos életet.

A magyar-német tudományos kapcsolatok természetesen ebben az időben sem merültek ki pusztán az írott szó általi kapcsolatban. A Matematikai és Fizikai Lapok szerzőgárdájának jelentős része végzett tanulmányokat német egyetemeken, alkalmasint személyes kapcsolatba is kerülve tudományáguk nagyjaival. Az 1891-92-es évfolyam 42 szerzője közül 11 fő tanult németországi egyetemen is, ez 26 %-os aránynak felel meg. Az önálló ismertetések szerzői közül ez 8 főt jelent a 22-ből, ami 36 %. A következő évben 53 szerző írt a lapba, ebből 14 tanult Németországban (26 %), önálló dolgozattal 17 szerző jelentkezett, közülük 5 fő tanult Németországban, ami 29 %-os arányt ad.

²³ A Magyar Királyi Természettudományos Egyesület 1841 óta létezett. Tevékenysége az önkényuralmi időszak után élénkült meg. Erről bővebben: Vámos Éva: Deutsch-ungarische Beziehungen auf dem Gebiet der Chemie, der Lebensmittelchemie und der chemischen Industrie. = Holger Fischer – Ferenc Szabadváry (Hrsg.): Technologietransfer und Wissenschaftsaustausch zwischen Ungarn und Deutschland. Aspekte der historischen Beziehungen in Naturwissenschaft und Technik. München 1995, 246-247.

²⁴ Természettudományi Közlöny. Havi folyóirat közérdekű ismeretek terjesztésére. Kiadja: A.K.M. Természettudományi Társulat. Szerkeszti Szily Kálmán titkár. Pest 1869.

6. TÉZIS: AZ ÖNÁLLÓ MAGYAR FELSŐOKTATÁS-POLITIKA CÉLUL TŰZI KI, MAJD HATÉKONYAN MEGVALÓSÍJTJA A HUMBOLDTI EGYETEMI MODELL ADAPTÁCIÓJÁT.

1848-ban jöhetett volna el a reformok időszaka a Pesti Egyetemen, a történelem azonban nem adta meg az újítások bevezetéséhez szükséges időt. A magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium aktív szerepet kívánt betölteni a modernizációban. A tárcához 17 olyan beadvány érkezett, amely a felsőoktatással is foglalkozott.²⁵ Ezeket is felhasználva készítette el Eötvös József miniszter "A magyar egyetem alapszabályai" című írást, ami sokat átvett Humboldt (ill. Schleiermacher) nézeteiből.²⁶

Az 1848-ban meghirdetett tanulási és tanítási szabadságot az önkényuralmi időszakban sem lehetett teljes mértékben visszavonni. Hamarosan felmerült az oktatás és a kutatás összekapcsolása is, de ennek technikai tárgyi feltételei csak a század utolsó negyedére teremtődtek meg. Németországhoz képest kis késéssel a Pesti Egyetem és a Műegyetem is átélték a diáklétszám nagyarányú növekedését, ill. a tudományok specializálódását és az ezzel járó szükségzerű strukturális bővülést. Figyelemre méltó, hogy a korszak magyarországi újításait általában németországi tanulmányutak előzték meg, köszönhetően az állami és magán-ösztöndíjak kifinomult rendszerének is. Német mintára létesültek az egyetemi intézetek, a laboratóriumok és a német mintára került bevezetésre a szemináriumi rendszer is.

Az orvosi kar egyes foglalkozásain és bizonyos természettudományi tárgyak oktatása során a hallgatók aktív közreműködését igénylő gyakorlati rendszer már régebb óta meghonosodott. A többi kar tanárai a 19. század első felében nem tanúsítottak érdeklődést az újabb oktatási forma iránt.²⁷

A bölcsészkaron, németországi tapasztalataira alapozva, először Marczali Henrik vetette fel újabb oktatási forma szükségességét 1877-ben.²⁸ A kar professzorai Marczalihoz hasonlóan a tudós-tanárképzés mellett fogaltak állást, és az 1880-as évek elején papírra vetették kifogásaikat a hagyományos oktatási és tanulási módszerekkel szemben. Egyre inkább világossá vált, hogy ahhoz, hogy az egyetem öntevékenységre, önálló vizsgálódásra

²⁵ Néhány figyelemre méltó újszerű javaslat: Petzelt József „Mérnöki és szerkesztési tudományok” karának felállítását javasolta, a bölcsészeti kar tantestülete a karon belül két különálló osztály, a matematikai és a filozófiai létrehozását tervezte, a jogi kar beadványa részletesen kifejtette az egyetemi tanszabadság értelmezését és egyben összehasonlította a magyar és német egyetemek oktatási rendszerét. Vö: Sinkovics István (Szerk.): Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635-1985, Budapest 1985, 158-160. Az átdolgozott kiadásban: Szögi László (Szerk.): Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635-2002. Budapest 2003, 154-158.

²⁶ Lásd a 25. megjegyzést.

²⁷ Sinkovics, i.m. 206.

²⁸ Szögi László: 100 éves a pesti egyetemi történeti szeminárium. = Felsőoktatási Szemle (37) 1988, 7.- 8. sz. 475-481, itt: 476.

tudjon felkészíteni, szükség van a tudományos együttgondolkodás intézményeire. Az ex-cathedra-tanítás és az előadásokon elhangzottak visszakérdezése már kevés, helyette a tanárok és diákok gyakorlati eszmecseréjére van szükség. Erre pedig leginkább a szemináriumi forma lenne megfelelő. Végül a német példaképhez képest 150 év késéssel, 1886-ban, megtörténik a pesti bölcsészkaron az első három szeminárium felállítása: a történelem, a klasszika-filológia, és a modern filológia tárgykörében.

A humboldti egyetemi modell megvalósítására tettek kísérletet, igaz kisebb méretekben és kissé megkésve a kolozsvári egyetemen is (1872-től). Végeredményben a kiegyezést követő első évtizedben a magyar felsőoktatás nagyrészt ledolgozta lemaradását Nyugat-Európához képest. Nagyon intenzívvé váltak a műszaki felsőoktatás németországi kapcsolatai a vizsgált időszakban. A karlsruhe-i műszaki főiskola létesítése több országban nagy lökést jelentett saját műszaki felsőoktatási intézmény létesítésének irányába. Így történt ez Magyarországon is, de egyetem alapítására csak 1871-ben került sor. A budapesti intézmény élénk kapcsolatot tartott az osztrák, a svájci és a német műegyetemekkel, ill. polytechnikai főiskolákkal, amit nagyban segítettek az ösztöndíjak, illetve a közös programok (konferenciák, kiállítások, kirándulások, stb.).

7. TÉZIS: A MAGYAR-NÉMET FELSŐOKTATÁSI KAPCSOLATOKNAK LÉTEZTEK KÖLCSÖNÖS FORMÁI.

Kölcsönhatások kialakulása, a kölcsönös egymásra hatás, hasonló lélekszámú és hasonló fejlettségi szintű nemzetek között könnyebben elképzelhető. Erre jó a franciák és a németek példája. Természetesen a magyar-német relációban is voltak formái a kölcsönösségnek, az eszmék oda-vissza és nemcsak egyirányú áramlásának. Dolgozatunkban nem a téma tudománytörténeti vizsgálatát végeztük el, hanem a fizikailag megfogható folyamatokra, illetve eseményekre koncentráltunk. Ennek megfelelően utaltunk a peregrináció kölcsönös voltára, azaz Heilauff Zsuzsanna tanulmánya alapján bemutattuk a németországi diákok magyarországi felsőfokú tanulmányait 1694-től 1919-ig. Megvizsgáltuk a tudományos teljesítmények kölcsönös elismerésének lehetőségét a díszdoktori cím adományozása folytán, az életrajzi adatok alapján betekintést nyertünk a külföldi publikálás helyszínébe és formáiba. Bár nem vagyunk nagy lélekszámú kultúrnemzet – méreteink szerint – mégis büszkén állíthatjuk, hogy tudósaink eredményeire figyelt a német tudományos közvélemény is, illetve azok publikációik révén aktívan részt vettek a német tudományos életben. Néhányuknak az is

megadott, hogy Németországban állást kapva „törleszthessenek” az egyetemi évek alatt elsajátított tudásért, tapasztalatért.

III. ÖNÁLLÓ KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Dolgozatom főbb következtetései, elemzései önálló kutatómunkára épülnek. A részletes eredmények összefoglalása az előző részben volt olvasható, most röviden utalnék ezekre.

Először is, bemutattam, hogy modern szellemisége, ill. protestáns karaktere miatt a német felsőoktatási rendszer nagy vonzerőt gyakorolt a magyar diákokra 1694 és 1919 között. Fiataljaink különösen előnyben részesítették azokat az intézményeket, amelyeknek jó hírét apáiktól, nagyapáiktól ismerték. Saját kutatásaim eredményeként tudjuk, hogy 1694 és 1789 között legalább 3944 magyar diák beiratkozását rögzítették a német egyetemi anyakönyvek, ami több mint 2000 diák tényleges tanulmányait jelenti kevesebb, mint 100 év alatt. Szorosan kapcsolódik diákjainkhoz a későbbi karrier, amelyről Szinnyei lexikonja²⁹ és a Magyar Életrajzi Lexikon alapján gyűjtöttem adatokat, és mutattam ki a német egyetemjárás jelentős szerepét a magyar értelmiségi elit kialakulásában. Ugyan nem elsőként, de pontos adatokat szolgáltatva most első ízben került sor a német egyetemi kötődések bemutatására dualizmuskori kormányaink és törvényhozásunk kapcsán.

Schleiermacher, Humboldt nézeteit megvizsgálva és a magyar egyetemfejlődést áttekintve kimutattam az egyetemstruktúra adaptációjának pontjait. Egyes tudományos folyóiratokat „mélyfúrásszerűen” kielemezve pedig a magyar-német tudományos transzfer mélységét és intenzitását a 18. század végétől a dualizmus középső időszakáig. Ezeket a vizsgálatokat jól egészítette ki német felsőoktatási képviselők konferenciájának külföldiekkel foglalkozó tevékenységének elemzése, ill. az egyes kölcsönösen meglévő jelenségek (pl. díszdoktori címek) feltárására irányuló kísérlet.

Végeredményben úgy vélem, talán szerény kutatásaim is hozzájárulhatnak a magyar tudományos élet és a magyar szellemi elit európai kötődéseinek bizonyításához.

²⁹ Szinnyei, i.m.